

Essay

‘Hoogste tijd dat overheid op juiste koe gaat wedden’

De overheid aan zet voor een Meersporenbeleid in de melkveehouderij en generieke regels waar het kan

September 2019

Netwerk GRONDig

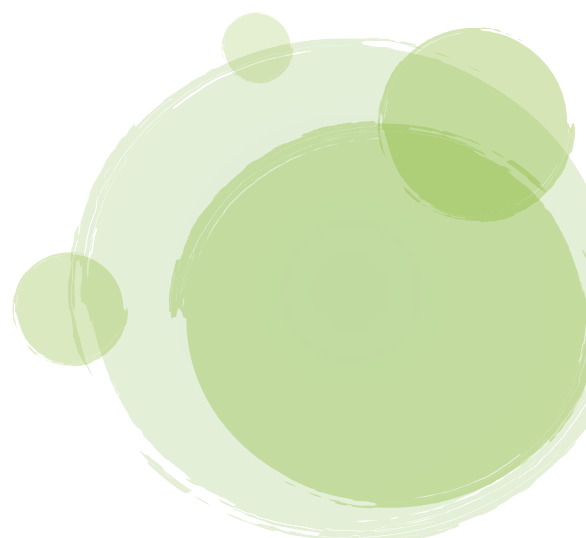
06 51451614

info@netwerkgrondig.nl

www.netwerkgrondig.nl

'Mooie woorden en visies van het ministerie van LNV over duurzame melkveehouderij buitelen al jaren over elkaar heen. De werkelijkheid wordt hiermee verhuld en maskeert waar het eigenlijk om moet gaan. Generiek beleid is ondertussen het credo.

Alle typen melkveebedrijven worden in dezelfde kruiwagen gehouden.

Dat is generaliseren en brengt beleidsdoelen en de daadwerkelijke oplossing van een grondgebonden melkveehouderij verder weg.

Regelgeving en beloningsinstrumenten zijn namelijk gestoeld op de intensieve melkveehouderij.

Wij roepen met dit essay de overheid en de Tweede Kamer op om eufemismen los te laten en het beestje bij de naam te noemen en als zodanig te reguleren: extensief, intensief of biologisch.

De overheid moet als wetgever actief en bedrijfstype-gericht gaan sturen. Zij moet het goede voorbeeld geven, zich houden aan de stip op de horizon, duurzaam investeren in grondgebonden bedrijven en kennis uitruil stimuleren. Strenger zijn op het gebied van schadelijke landbouwpraktijken (mestoverschot en emissies) en bedrijven ontzien die geen overschot veroorzaken.

Dat vraagt een eerlijke, bredere blik en daadkracht in meer-sporen-beleid en generiek beleid waar het kan.

Het mogelijk gebruik van de KringloopWijzer als beleidsinstrument is de druppel voor de grondgebonden melkveehouders, die zelfs hun mestput doet overlopen, om andermaal de oproep van een meer-sporen-beleid aan Den Haag te doen.

*Het versluierende woord KLW is voor ons zelfs de aanleiding dit essay te schrijven.....
'Hoogste tijd dat overheid op juiste koe gaat wedden!'*

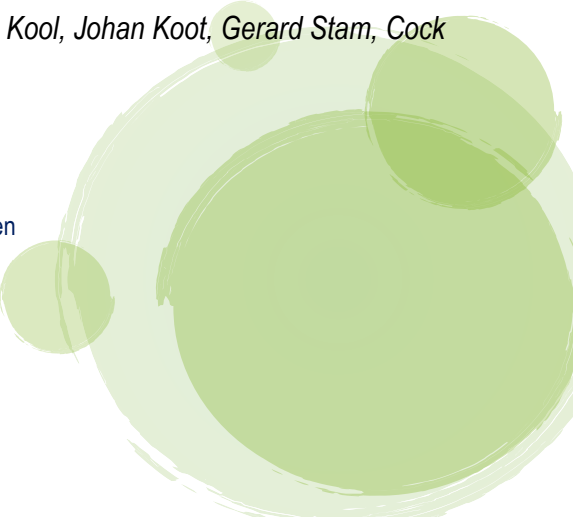
*Foppe Nijboer,
voorzitter Netwerk GRONDig*

mede namens het team van Netwerk GRONDig

Hantsje Andela, Nynke Boersma, Jacob van Emst, Kors den Hartog, Arjen Kool, Johan Koot, Gerard Stam, Cock Verweij en Diana Saaman.

Dankzij een financiële bijdrage van de Triodos Foundation is het samenstellen en schrijven van het essay 'Hoogste tijd dat overheid op de juiste koe gaat wedden' mogelijk gemaakt

Triodos Foundation

INHOUDSOPGAVE

Situatieschets	pagina	2
Potentie en positieve externaliteiten grondgebonden melkveehouderij	pagina	3
Recent verleden	pagina	4
Grondgebondenheid in huidige wetgeving	pagina	5
Overheid aan zet voor een Meersporenbeleid in de melkveehouderij	pagina	6
Thema 1 KringloopWijzer ongeschikt als beleidsinstrument Alternatief is beoordeling met Levenscyclusanalyse (LCA)	pagina	7
Thema 2 Pilot BEX fosfaatrechten staat haaks op kringlooplandbouw Alternatief is beoordelen op nieuw kengetal: integraliteit	pagina	8
Thema 3 Fosfaatbank hoort opengesteld Alternatief is gesaneerde varkensrechten naar melkvee	pagina	9
Thema 4 Overheid wil overzetten naar diercode 120 enorm beperken Alternatief is om huidige regel in stand houden	pagina	10
Thema 5 Ministerie passief bij actualiseren ammoniakmetingen bovengronds aanwenden Alternatief is nieuwe metingen laten uitvoeren	pagina	11
Thema 6 Verplichte GPS bij mestaanwending is overregulering Alternatief grondgebonden melkveehouders vrijstellen	pagina	12
Thema 7 Import van kalveren tegen het licht houden	pagina	13
Thema 8 Stikstofproblematiek en PAS? Inputs halveren!	pagina	14
Thema 9 Reminder voor de overheid: voordelen grondgebonden op een rij	pagina	15
Thema 10 To-DO-list voor het ministerie van LNV	pagina	16
Literatuurlijst		

Situatieschets

Het is een feit dat melkveebedrijven zich de afgelopen jaren richting intensivering (niet grond gebonden) hebben ontwikkeld. Inmiddels geldt dat voor een ruime meerderheid van de circa 18.500 duizend melkveebedrijven.

De tegenreactie van de overheid is regelgeving op regelgeving stapelen om deze ontwikkeling, met name door het thema *Mestoverschot*, te beteugelen. Toch blijkt al die stapeling onvoldoende om de melkveehouderij richting te geven naar de gewenste grondgebonden melkveehouderij. De vinger wordt namelijk niet op de zere plek gelegd. De overheid maakt steeds extra regels én biedt ook verbazend genoeg weer allerlei manieren om de regels af te zwakken voor met name de intensieve bedrijven. De extensieve bedrijven, een minderheid, worden niet of te weinig ontzien of profiteren nauwelijks van ruimte in regels. Deze trend is onwenselijk.

*Een meer-sporen-beleid moet het tij keren.
Intensief, extensief of biologisch moeten elk op hun kansen
en neveneffecten worden aangesproken.
Of generiek beleid mogelijk is, hangt af van het thema.*

Aangezien de meerderheid van de melkveebedrijven niet meer grondgebonden is, staat het belang van intensieve melkveehouders voorop bij bijvoorbeeld een sectororganisatie als LTO en zuivelorganisatie NZO. Natuurlijk is het een ieders goed recht om belangen te behartigen in Den Haag. Het ministerie van LNV, de overheid, moet meer dan ooit beseffen dat de visie waar zijzelf voor staat, bedrijven als gesloten kringloopsysteem met zo min mogelijk negatieve effecten, een minderheid vormt. Het geluid van de gevestigde organisatie dient niet het belang van die minderheid. Dé sector bestaat niet. Meer dan ooit hoort de overheid haar rug recht te houden. Op veel dossiers lijkt het er sterk op dat de overheid teveel overneemt van de gevestigde partijen. Dossiers worden onvoldoende tegen het licht gehouden in relatie tot de werkelijk gewenste richting. Later in dit essay wordt hier concreet op ingegaan.

Over de negatieve effecten van de intensiveringsontwikkeling en schaalvergrotingsdrang binnen de melkveehouderij mag bijna niet hardop gesproken worden. Ook in Den Haag niet. Want ook de overheid redeneert te vaak dat aan elk milieunadeel wel een technische mouw te passen is. Mest injecteren, afgedekte mestsilo's, emissiearme vloeren, luchtwassers, mono-vergisting, mestverwerking etcetera. Natuurlijk zijn al deze vernuften uitgevonden door de agro-business die tegelijkertijd nog meer kunstmest en eiwit op de dam brengt en schaalvergroting als enige toekomstvisie oplepelt aan de keukentafel. Dit alles ondersteunt door onderzoeken van Wageningen University & Research, waar nauwelijks onderzoek naar natuurlijke kringloopbedrijven of biologische bedrijven geschiedt. De begroting van LNV staat jaarlijks garant voor miljoenen euro's voor WUR om met dezelfde onderzoeken voor technologische landbouw fijn verder te gaan. Dit staat ver af van de visie van het ministerie.

Potentie en positieve externaliteiten grondgebonden melkveehouderij

Grondgebonden melkveehouderij heeft de potentie om milieubewust en duurzaam te ontwikkelen en maatschappelijk draagvlak te behouden. Iedereen erkent dit. Ook de overheid weet dat een grondgebonden veehouderij feitelijk de sleutel is. Problemen op het gebied van leefomgeving, mestoverschot, dierenwelzijn, maatschappij en het verdienmodel voor de boer zijn kort door de bocht ontstaan door het loslaten van de verwantschap tussen grond en landbouwactiviteiten: de intensieve (melk)veehouderij.

Toch worden de grondgebonden melkveehouders nauwelijks beloond voor de positieve neveneffecten van hun bedrijfstype en hun bijdrage aan het cultuurlandschap. Deze positieve externaliteiten zoals een prettige beleving van burgers bij het zien en ruiken van kruidenrijk grasland, koeien in de wei, geur van gemaaid gras, beleven van bedrijvigheid rond boerderij in het algemeen is een collectief goed. Een groene dienst. Landschapsonderhoud. Bodembeheer en vruchtbaarheid. Onderhoud van het fijnmazig watersysteem (afvoer, aanvoer, vasthouden water) in sloten, plassen en greppels die niet in het onderhoud zijn bij Waterschappen. Maar onmisbaar zijn om onze voeten in natte tijden droog te houden en in droge tijden water vast te houden. Bovendien levert dit een enorme bijdrage aan biodiversiteit.

Grondgebonden melkveebedrijven zouden door de overheid en Tweede Kamer op een voetstuk geplaatst moeten worden.

De nieuwste overheidsterm is 'kringlooplandbouw'. Het heeft er alle schijn van dat het volgende eufemisme is van het ministerie van LNV. Het ministerie laat zich namelijk niet uit over een strikte definitie. Ze neemt de betekenis zo ruim en algemeen, dat vrijwel elk agrarisch bedrijf zich kringloopbedrijf kan (gaan) noemen. Wat dat betreft past de nieuwe term precies in het thema van dit essay: het is de zoveelste manier van het ministerie om met een visie vol mooie woorden te verhullen, dat alles bij het oude blijft.....

Wij laten ons hiertoe niet verleiden en houden, zeker omdat het de melkveehouderij betreft in dit essay, het grondgebonden bedrijfstype aan als uitgangspunt. Als stip op de horizon.

Recent verleden

Wij willen niet te veel oude koeien uit de sloot halen. Maar soms moet je achterom kijken om het heden te verstaan. Wij schrijven daarom 2013. Het jaar dat toenmalig staatssecretaris Sharon Dijksma van Landbouw onomwonden stelde dat grondgebonden melkveehouderij de stip op de horizon was. Zij voorzag problemen van productietoename bij het wegvallen van het melkquotum. Wanneer grond gekoppeld werd aan productiestijging zou dat dé manier zijn om productie te limiteren en binnen de milieugrenzen te blijven.

De landbouworganisatie LTO en de zuivelorganisatie NZO omarmden het principe van een grondgebonden melkveehouderij. Zij brachten op eigen initiatief in december 2013 een visie uit met hetzelfde doel.

Wij schrijven 2015. Er was onvoldoende geregeld om grondgebondenheid in wet of in de sector te vatten. De LTO en NZO bleven muisstil. Wij weten inmiddels hoe het afgelopen is: toename productievolume met landelijk gezien te weinig mestplaatsingsruimte, derogatieperikelen en uiteindelijk het fosfaatstelsel als feit.

Het fosfaatrechtenstelsel is een ondernemersdrama voor de grondgebonden melkveehouders. Zij worden geconfronteerd met een duur fosfaatquotum waar zij al quotum voor hebben, namelijk grond (latente mestplaatsingsruimte). Zij worden geconfronteerd, voor de zoveelste keer, met het verplicht mee-oplossen van een probleem dat zij niet veroorzaakt hebben. De probleemeigenaren zijn degenen die grondloos zijn gegroeid.

Een minderheid van de melkveehouders is grondgebonden. Dat zou een verklaring kunnen zijn waarom een sectororganisatie als LTO hoofdzakelijk de belangen van intensieve melkveehouders toen en nu behartigt. Dat zou verklaren waarom de LTO en NZO constant gebruik maken van eufemismen, waarvan de bekendste verhulling de KringloopWijzer is, om te suggereren duurzaam te zijn. Wij nemen hen deze marketingtruc kwalijk, want keer op keer worden hiermee de collega's grondgebonden melkveehouders op achterstand gezet.

Nog kwalijker is het als de overheid deze eufemismen als uitgangspunt gaat nemen.

Een groep grondgebonden melkveehouders, waaronder ook biologische, richt in 2015 Netwerk GRONDig op. Het is een belangenorganisatie voor de grondgebonden melkveehouderij. Zij herkenden zich niet langer in het tegenstrijdige overheidsbeleid. Het één zeggen en het andere doen. Zeggen dat grondgebondenheid de weg is om fosfaatoverproductie te voorkomen en melkveehouders die anticipeerden zouden niet beloond worden, maar toch is gekozen voor een stelsel van fosfaatrechten op basis van aantal koeien in plaats van hectares per bedrijf. Zij herkenden zich niet langer in de LTO behartiging. Die één stelt in een duidelijke visie, en het tegenovergestelde belang behartigde.

Grondgebondenheid in huidige wetgeving

Alleen in de Meststoffenwet is grondgebondenheid voor melkvee op meerdere manieren verankerd. In de eerste plaats is het areaal grond sowieso de basis voor hoeveel mest op het eigen bedrijf gebruikt kan worden. Maar ook in speciale regels zoals de 'grondgebonden groei melkveehouderij' is de beschikbare grond al van groot belang. Die is rechtstreeks bepalend voor het aantal koeien op een bedrijf. Sinds 2016 is de 'Wet Grondgebonden groei' in feite een beperking op groeien zonder grond op bedrijven met een overschot van meer dan 20 kilo fosfaat per hectare.

Bij de *toekenning van fosfaatrechten* en in het fosfaatreductieplan was er voordeel voor grondgebonden bedrijven. Melkveebedrijven die in 2015 geen fosfaatoverschot hadden, kregen geen generieke korting opgelegd en hoefden minder in te leveren in het fosfaatreductieplan 2017.

Grondgebonden zijn in deze laatste twee situaties bedrijven zonder fosfaatoverschot (fosfaatproductie kleiner of gelijk aan de fosfaatplaatsingsruimte op eigen grond).

Vrijwel alle wetgeving is ontstaan als reactie op mestproductie, -afzet –en emissies. Of beter gezegd: het teveel aan mest. Al decennia lang kampt de veehouderij met een enorm mestoverschot. De laatste 20 jaar heeft ook een meerderheid van de melkveebedrijven zich ontwikkeld tot een intensieve(re) bedrijfsvoering. Zij produceren meer mest dan op grond behorende tot het bedrijf kan geplaatst. In de loop der jaren is de mestwetgeving heel complex geworden, de mestafzetkosten zijn gestegen. De complexiteit als ook de kosten zijn een prikkel om fraude met mest te plegen.

De melkveehouderij bestaat uit twee hoofdgroepen:

- Intensieve melkveehouderij: maximaliseren van de melkproductie met te weinig grond onder het bedrijf om mest te plaatsen en voldoende (ruw)voer te winnen.
- Extensieve melkveehouderij: optimaliseren van de melkproductie met voldoende grond onder het bedrijf om mest te plaatsen en (ruw)voer te winnen.

Overheid aan zet voor Meersporenbeleid in melkveehouderij

Wij maken in de komende hoofdstukken aan de hand van actuele thema's duidelijk dat een meer-sporen-beleid onontkoombaar is.

De extensieve melkveebedrijven hebben nu te maken met gecompliceerde wetgeving, imagoschade en onzeker ondernemersklimaat doordat een meerderheid in de melkveesector een mest-mineralenoverschot heeft.

Transitie naar een duurzame landbouw verlangt van een overheid dat zij de intensieve bedrijfsvoering ontmoedigt en grondgebonden en biologische landbouw stimuleert.

Tot op heden gebeurt het tegenovergestelde, want: de gecompliceerde wetgeving die is ontstaan door het mestoverschot biedt vooral voordelen aan de melkveehouders die dat mestoverschot veroorzaken en in stand houden.

Maar wij leggen de bal niet bij intensieve collega's.

De overheid is aan zet.

Niet met mooie woorden, maar met daden.

Meer-sporen-beleid om gericht in te zetten op het halen van doelen of het oplossen van een bedrijfstype-specifiek probleem en generiek beleid waar het kan voor algemene thema's waarbij de aard van het bedrijfstype geen rol speelt.

Meer-sporen-beleid is al toegepast bij de invoering van de Fosfaatwet. Daarbij zijn de extensieve melkveehouders niet gekort met 8,3%. De term 'generieke korting' zou dus eigenlijk 'meer-sporen-korting' moeten zijn. Ook de voorwaarden van de Fosfaatbank zijn gestoeld op meer sporen, waarbij het bedrijfstype leidend is of er wel of geen aanspraak gemaakt kan worden op rechten.

De eerste stappen in bedrijfstypes beleid.

Netwerk GRONDig heeft aan de wieg gestaan om over deze twee belangrijke onderwerpen voor de grondgebonden melkveehouders ander beleid te realiseren.

THEMA 1 KringloopWijzer is ongeschikt als beleidsinstrument

Alternatief is beoordeling met Levenscyclusanalyse (LCA)

De Kringloopwijzer (KLW) is van origine ontwikkeld als managementtool om mineralenstromen (stikstof en fosfaat) op het melkveebedrijf inzichtelijk te krijgen. Een intensieve melkveehouder werkt onder meer geconditioneerde omstandigheden, bijvoorbeeld door mestafvoer en voeraankopen. Hij heeft meer grip en mogelijkheden om op mineralenstromen te sturen. Echter, er wordt ingezoomd op fosfaat of stikstofexcretie. Ten eerste heeft dat niets met kringloop te maken, want deze twee mineralen zijn slechts een onderdeel van het bedrijf. Op de tweede plaats worden de fosfaat –en stikstofverliezen van de winning van het aangekochte voer niet meegerekend. Daar gaat het met kringloopwerken en echte duurzaamheid dus gigantisch mis. Het geeft een vertekend voordeel, een papieren werkelijkheid. Het woord *Kringloop* in deze rekenmethode is een eufemisme. T klinkt goed, maar heeft niets met kringloop te maken. Op de derde plaats is de KLW fraudegevoelig en wordt altijd achteraf ingevuld. Een prikkel voor fraude wordt nog groter als de KLW een beleidsinstrument zou worden. Een economische voordeel om meer productieruimte 'te verdienen' bij efficiëntie op bijvoorbeeld fosfaatexcretie is een extra fraudeprikkel. De NVWA heeft aangegeven de Kringloopwijzer niet te kunnen handhaven en acht de Kringloopwijzer om die reden niet geschikt voor verantwoording.

Het staat vast dat de KLW ongunstig is voor kringloopbedrijven ofwel extensieve melkveebedrijven. Zij werken onder aanzienlijk minder geconditioneerde omstandigheden (weersomstandigheden, gewasgroei, weidegang).

De KLW is ongeschikt als beleids-of beloningsinstrument omdat:

- het hoofdzakelijk voordeel biedt aan intensieve melkveehouders
- fraudegevoelig
- vertekend beeld geeft: externe verliezen worden niet meegenomen
- het gaat in tegen kringlooplandbouw, want sturen op bijvoorbeeld fosfaat efficiëntie geeft negatieve gevolgen voor ammoniak emissie en broeikasgassen.

Alternatief is beoordeling met de Levenscyclusanalyse LCA)

Om objectief en reëel de prestaties van melkveebedrijven te beoordelen moet een instrument worden ingezet dat recht doet aan alle bedrijfstypen. Enerzijds om in totaliteit de werkelijke duurzaamheid van een bedrijf te kunnen beoordelen en anderzijds vanuit het gelijkheidsbeginsel. Bij dit thema is een generiek instrument gepast. De LCA methodiek als meetmethodiek inzetten in plaats van de KLW of implementeren in de KLW. Dat zou een basis zijn voor beleidsinstrumentarium.

De Levenscyclusanalyse (LCA) van een product, ook wel Wieg tot graf analyse genoemd, is een methode om de totale milieubelasting te bepalen van een product gedurende de hele levenscyclus, dat wil zeggen: winning van de benodigde grondstoffen, productie, transport, gebruik en afvalverwerking.

“Alle externe verliezen worden in de LCA meegenomen in plaats van afgewenteld zoals in de KLW. “

Melkveebedrijven die extra productieruimte menen te verdienen, laten beoordelen volgens de LCA - methode, omdat dit recht doet aan beleidsdoelen op gebied van duurzaamheid en kringlooplandbouw. Bovendien is de LCA toepasbaar voor alle bedrijfstypen = gelijk speelveld. Melkveehouders die goed scoren in hun totale bedrijfsvoering volgens LCA kunnen productieruimte verdienen. Er ontstaan nieuwe kengetallen als referentie.

THEMA 2 Pilot BEX fosfaatrechten staat haaks op kringlooplandbouw

Alternatief is belonen op nieuw kengetal: integraliteit

Door de invoering van het Fosfaatrechtenstelsel is er drang om zo efficiënt mogelijk op het mineraal fosfor te sturen. Onder druk van de LTO is er het voornemen van het ministerie om mogelijk meer fosfaatproductieruimte toe te kennen aan bedrijven die beter dan de forfaitaire norm scoren. Ruimte geven aan bedrijven die scoren op Bedrijfsspecifieke excretie (BEX) staat haaks op integrale kringlooplandbouw. Via de 'Handreiking bedrijfsspecifieke excretie' (BEX) kan afgeweken worden van forfaitaire excretienormen. Dit stuurt in de praktijk al vele jaren enkel op een hogere dierbenutting. Dat blijkt voornamelijk lucratief voor intensievere (hoge input) melkveebedrijven. Door het voeren van meer snijmais en het bijkopen van eiwit kan efficiënter worden geboerd. Deze "BEX-prikkel" leidt niet tot een lagere aankoop van eiwit op het bedrijf of tot een hogere benutting van het eigen voer. Het leidt ook niet tot het telen van meer gras, laat staan tot een integrale verduurzaming zoals beoogt met kringlooplandbouw.

De hoge economische waarde van fosfaatrechten geeft individuele bedrijven een sterke prikkel om de fosfaatexcretie te verlagen bij een bedrijfsspecifieke verantwoording van de fosfaatexcretie. De mogelijkheid om de fosfaatexcretie enkel op papier te beïnvloeden is aanwezig bij gebruikmaking van de Handreiking bedrijfsspecifieke excretie melkvee en de Kringloopwijzer aldus de NWWA, CLM en CDM in diverse rapporten).

Grondgebonden melkveehouders kunnen veel minder sturen op fosfor door de minder geconditioneerde omstandigheden. Bovendien zetten zij in op een optimale in plaats van maximale productie. Het eenzijdig mogelijk maken van een BEX voordeel voor intensieve melkveehouders geeft een ongelijk speelveld, rechtsongelijkheid.

'Er is geen directe relatie tussen bedrijfsspecifieke verantwoording van fosfaatexcreties en biodiversiteit; wel kan gesteld worden dat bedrijfsspecifieke verantwoording biodiversiteit niet bevordert' (CDM)

Alternatief is beoordelen op nieuw kengetal: integraliteit

Als er een pilot productieruimte Fosfaat komt moet deze een invalshoek hebben in lijn met kringlooplandbouw. Het formuleren van een set integrale kritische prestatie indicatoren (KPI's) is hierbij van belang. Zodat integrale bedrijven productieruimte kunnen verdienen.

Van duurzame grondgebonden kringlooplandbouw is sprake als melkveebedrijven hun eigen resources optimaal benutten en een laag overschot op bedrijfsniveau realiseren. Niet langer de BEX belonen, maar juist integraliteit. Een indicator die de in –en output aangeeft.

We moeten afstappen van maximale benutting op dierniveau, maar uitgaan van integraal bedrijfsniveau.

THEMA 3 Fosfaatbank is nog steeds niet opengesteld

Alternatief is gesaneerde varkensrechten naar melkvee

Op 1 januari 2018 is in Nederland de Fosfaatwet ingevoerd. Een belangrijk onderdeel in de beschikking die door de Europese Commissie op 19 december 2017 is afgegeven om dit stelsel met verhandelbare fosfaatrechten in te voeren, was de paragraaf over het opzetten van de Fosfaatbank. In deze beschikking staat letterlijk verschillende keren expliciet beschreven dat het doel van het fosfaatstelsel is om grondgebonden melkveehouderij te bevorderen. *‘Stimuleren van grondgebonden bedrijven leidt tot een vermindering van het aantal dieren en mest-fosfaatproductie per hectare en een toename van het grazen, met positieve gevolgen voor de biodiversiteit, ammoniakemissies en het dierenwelzijn.’*

Er gebeurt echter het tegenovergestelde:

Sinds de invoering van de Fosfaatwet is de situatie voor grondgebonden en biologische melkveehouders verder verslechterd. Dit wordt mede veroorzaakt door het tot op heden niet openstellen van de Fosfaatbank.

Grondgebonden melkveehouders hebben geen fosfaatrechten gekregen voor de latente mestplaatsingsruimte. Rechten uit de fosfaatbank zou dit voor een deel compenseren. Er zit circa 500.000 kg fosfaat in de bank (juli 2019).

Doordat het ministerie teveel rechten heeft uitgegeven, worden de rechten uit de bank niet uitgegeven maar gewoon geschrapt. Totdat het aantal rechten in lijn is met het fosfaatplafond zullen alle rechten, die na afroaming in de fosfaatbank komen, worden geschrapt.

Alternatief is gesaneerde varkensrechten omzetten naar melkveefosfaat

Het benutten van de ruimte die ontstaat in het varkenssectorplafond na de saneringsslag in de varkenshouderij. Dit is van een andere orde dan het eerdere ‘ontschotten-idee’. Het Kabinet trekt 160 miljoen euro uit voor het opkopen van ruim 1 miljoen varkensrechten. Premier Rutte zei tijdens de Algemene Beschouwingen van vorige jaar september nog dat die productieruimte na deze sanering echt niet meer beschikbaar komt voor de varkenssector. Het heeft dan ook geen zin om haar sectorfosfaatplafond op 39,7 miljoen kilo fosfaat te houden. Eén miljoen varkensrechten staat voor 5,5 miljoen kg fosfaat.

Een oplossing is om na de sanering van de varkenshouderij het sectorale fosfaatplafond van de varkenshouderij te verlagen met 5,5 miljoen kg en zeker een half miljoen varkensrechten om te zetten naar fosfaatrechten melkvee. Deze half miljoen rechten zouden in 1 keer het teveel aan melkveefosfaatrechten oplossen.

Daardoor zou de fosfaatbank open kunnen.

THEMA 4 Overheid wil overzetten naar diercode 120 enorm beperken

Alternatief is om huidige regel in stand houden

Het ministerie heeft naast aanpassingen in de Excretietabel meer wijzigingen voor ogen. Als het aan de wetgever ligt, mogen uitgemolken koeien vanaf 1 januari 2020 pas twaalf maanden na het afkalven op diercode 120 (zoogkoe) gezet worden. Een klap in het gezicht van veel extensieve melkveehouders. Een groot deel van hun uitstoot koeien kunnen dan niet meer afgeweid worden, want daar moeten dan fosfaatrechten tegenover staan. Dubbeldoelkoeien horen onder code 120, anders is het einde verhaal voor deze neventak met lage milieu-impact. En einde verhaal voor natuurbeheer waar juist de uitstootkoeien worden geweid tot zij vlees op de botten hebben.

Gemiddeld een kwart van de melkveestapel wordt jaarlijks vervangen. Een groot deel van deze uitstootkoeien wordt dan dubbeldoel-koe. Dankzij een paar maanden weiden, worden de dieren be vleesd. Uit de melkproductie betekent van code 100 naar 120 (vleeskoe) overzetten. De koe krijgt een andere functie. Veel extensieve bedrijven zetten juist in op vleesproductie van deze dieren. Zo wordt ook voorkomen dat magere of krakkemikkige koeien bij de slachterij belanden. In die zin ook een morele plicht. Daarnaast gaat het om een renderende neventak en is aanpassing in codering ook een economische tegenslag. Milieutechnisch scoort de dubbeldoel-koe heel goed. Na een melkgevend leven in een paar maanden tot vleeskoe. Dat is beter dan enkeldoeldieren of vlees importeren.

Alternatief is om huidige regel in stand houden

Overzetten naar diercode 120 moet gewoon mogelijk blijven, zodra de koe definitief uit melkproductie is gehaald.

THEMA 5

Ministerie passief bij actualiseren ammoniakmetingen bovengronds aanwenden

Alternatief is nieuwe metingen uitvoeren

De Vrijstelling voor het Bovengronds aanwenden van dierlijke mest voor grondgebonden melkveehouders is de komende vijf jaar weer een feit. Maar het is en blijft een vrijstelling van tijdelijke aard. Het ministerie houdt vast aan de 74% aan ammoniakemissie die de WUR blijft toeschrijven aan bovengronds aanwenden. Bovendien staat het ministerie niet open voor de argumenten van beter bodembeheer en bodemvruchtbaarheid dankzij natuurlijker toewenden van mest bovengronds. Ook staat met ministerie niet open voor andere wetenschappers buiten de WUR. Dit vinden wij kwalijk.

Praktiserende melkveehouders zien de positieve effecten van het bovengronds aanwenden op hun bedrijven, in het bijzonder de bodemgesteldheid. De drijfmest wordt bovendien beter benut, want de melkveehouder geeft de mest aan de bodem onder de meest gunstige omstandigheden: donker weer, tijdens regen of net voor de regen) Iedere boer weet dat de mest dan het beste wordt opgenomen. Hierdoor is minder kunstmest nodig voor dezelfde grasopbrengst.

Het is bekend dat op percelen gras waar de mest bovengronds wrdt aangewend weidevogels beter gedijen en aanwezig zijn. In een gezonde bodem leven veel meer wormen, die als voedsel dienen voor de vogels.

De bodemstructuur blijft beter behouden, want een mestcombinatie voor het bovengronds aanwenden is lichter en rijdt de bodem veel minder kapot. Dat scheelt ook brandstofverbruik.

Alternatief is om tijdens de vrijstellingsperiode ammoniakmetingen in het veld uit te voeren bij een x-aantal deelnemers.

Het ministerie kan op die manier de discussie en het wantrouwen bij veel melkveehouders wegnemen. Daarnaast zijn de huidige emissie percentages gedateerd.

Het ministerie is per jaar vele miljoenen kwijt aan het reguleren, monitoren, laten controleren en handhaven als het gaat om mestoverschot van de intensieve melkveehouderij. Desondanks is er sprake van aanzienlijke mestfraude, dat de EU zelfs daardoor een kortere derogatieperiode oplegde. De fraude veroorzaakt schade aan het milieu door onder meer overbesteding.

De kleine groep grondgebonden melkveehouders die meedoen aan de vrijstelling kosten de overheid nauwelijks een euro. Afgezet tegen de miljoenen die het mestoverschot kost, is het onbegrijpelijk dat het ministerie niet wil investeren in nieuw ammoniakemissieonderzoek bij het bovengronds aanwenden.

In oktober 2019 vindt een eerste overleg plaats met het ministerie en de Technische Commissie Bodem (TCB) over een op te zetten onderzoek naar onder meer de bodengesteldheid. Dit was onderdeel van de aangenomen motie Futselaar/De Groot die de vijfjarige Vrijstelling opnieuw mogelijk maakte. GRONDig zal actief deelnemen aan de onderzoeksgroep en aandringen op nieuwe metingen.

THEMA 6 Verplichte GPS bij mestaanwending is overregulering

Alternatief: grondgebonden melkveehouders vrijstellen

Het ministerie heeft te kennen gegeven dat zij streven er per 1 januari 2021 een verplichting komt om alle mestaanwendings-apparatuur te voorzien van digitale apparatuur (GPS) voor verantwoording en monitoring.' Dit als middel in de strijd tegen overbemesting en mestfraude.

Alternatief is om grondgebonden melkveehouders vrij te stellen van deze verplichting.

Grondgebonden melkveehouders veroorzaken geen mestoverschot en plegen geen mestfraude. Door het Fosfaatstelsel hebben veel extensieve en biologische melkveehouders juist een mesttekort.

Het is op zijn plaats om grondgebonden melkveehouders geheel vrij te stellen van GPS apparatuur bij mestaanwenden. Hier is een generieke maatregel overregulering voor extensieve melkveehouders.

THEMA 7

Import van honderdduizenden kalveren tegen het licht houden

Wij willen de minister hierbij verzoeken de import van de honderdduizenden kalveren op jaarbasis tegen het licht te houden. Deze handel druist namelijk in tegen alle doelen en het streven naar een integraal kringloopsysteem. Wij zijn geschokt dat de stijgende trend van het aantal importkalfjes zich gewoon voortzet tot zelfs circa 875.000 dieren in 2019. Het plan van de Kalverensector verbaast ons: zij willen pas in 2030 20% minder import (ten opzichte van 2019).

Minister Schouten, weet u wat deze enorme hoeveelheid importkalfjes voor gevolgen heeft?

- Ten eerste het risico van ziekte insleep is zeer groot bij de import van zoveel kalfjes, die overal vandaan komen. Ook uit landen waar bijvoorbeeld de ziekte BVD- type 2 latent aanwezig is.

- Dan de inmiddels structureel lage prijzen voor nuchtere kalveren, die door de Nederlandse melkveehouder worden aangeboden. Door het hoge aantal importkalveren stijgt het aanbod dieren en daalt de opbrengstprijs. De kostprijs van een nuchter Nederlands kalf is daarentegen gestegen: door de toegenomen eisen van bijvoorbeeld het kalf langer op het bedrijf houden na geboorte en het volgsysteem voor kalveren.

- Het onderdeel mest. Specifieker fosfaat. Hoe kan het toch mogelijk zijn dat in 2017 160.000 gezonde, goede melkkoeien vroegtijdig naar de slacht moesten om een 'fosfaatmestprobleem'? In datzelfde jaar werden er circa 800.000 kalfjes ons land binnengehaald, die dezelfde hoeveelheid mest produceerden als die 160 duizend geslachte koeien! Dit was onethisch en onvoorstelbaar. Wij vinden sectorale plafonds niet werkbaar. Wij stellen voor dat dit in lijn moet zijn met de principes kringlooplandbouw. Zo kort mogelijke stromen van dier, mest, gewas en uiteindelijk voedsel: integrale landbouw in plaats van schotten tussen sectoren. Wij vinden het onvoorstelbaar dat grondgebonden melkveehouders met latente mestplaatsingsruimte kunstmest moeten gebruiken om gronden te bemesten of dure fosfaatrechten moeten kopen voor notabene hun eigen gronden. De mest van de importkalveren is fosfaatrechtenvrij en de kalverenhouderij is nagenoeg grondloos. Wij kunnen ons niet vinden in deze tegenstrijdigheid.

- De basisprincipes van kringlooplandbouw staan haaks op het importeren van kalveren van Ierland tot Polen en veel landen die daartussen zitten. Wij vinden dat deze jonge dieren in het land waar zij geboren zijn, dienen op te groeien.

Import van zoveel kalfjes om uiteindelijk de steeds verder wonende buitenlandse consument te bedienen (China, Japan en Amerika) met vooral witvlees, heeft niets te maken met duurzame (regionale) kringlooplandbouw.

Minister Schouten, wij pleiten voor het geheel afbouwen van de import van kalveren. Wij vinden de doelstelling van de kalversector ¹ om 20% minder kalveren te importeren in 2030 weinig zinvol. Wij zien een importvrije kalverhouderij als stip op de horizon in 2025, waar dan alleen kalveren vanuit de Nederlandse (melk)veehouderij worden gehouden. Deze rosé-kalveren worden gehouden onder ruimere huisvestingsnormen, welzijn –en duurzaamheidseisen.

Wij gaan hierbij in op de handreiking die u biedt in de Kamerbrief Duurzame landbouw om middelen in te zetten om de veehouderij te verduurzamen. Uw voornemen een subsidieregeling te maken waarmee ondernemers de technische en economische haalbaarheid kunnen onderzoeken van klimaatvriendelijkere en duurzamere dierlijke producten die zij als nieuw marktconcept in de markt willen zetten en deze kunnen gaan ontwikkelen.

Wij willen hierbij aangeven in te schrijven op een dergelijke subsidieregeling om een keten van de 'uitstoot' kalveren tot rosévlees afkomstig van grondgebonden melkveehouders op te zetten.

THEMA 8 Stikstofproblematiek en PAS? Inputs halveren!

De stikstofproblematiek houdt ons land in de greep. Transport, industrie, bouw, landbouw, vele sectoren dragen bij aan het vraagstuk en zullen dus ook aan de oplossingen moeten bijdragen. Er zijn altijd partijen die het even kort door de bocht willen oplossen, door een sector als schuldige aan te wijzen. D'66 zegt de veestapel te willen halveren om de stikstofuitstoot aan te pakken. Behalve dat zo'n uitspraak ervaren wordt als een dolk in de rug, ligt daar feitelijk ook niet de oplossing. Tegenover D'66 staat LTO, die wil vooral door op het oude spoor. Voorzitter Mark Calon pleit voor investeren in nieuwe technologische innovaties: betere stallen en slimme mestverwerking. Al sinds begin jaren 90 werkt de sector aan een hele serie van technische maatregelen, zoals roostervloeren met klepjes, luchtwassers en mestinjecteurs om de stikstofproblematiek aan te pakken. Voornamelijk "end of pipe" oplossingen die heel veel geld kosten. De boer maakt alleen de vloeren van zijn stal nog dichter en injecteert de mest nog dieper in de bodem, rara waar blijft de stikstof?

Al die techniek heeft tot nog toe maar bar weinig effect gehad op de nationale uitstoot. Ik pleit voor een boervriendelijke benadering. We kennen al vele jaren kringloopboeren en die laten veel effectievere, en vooral veel goedkopere oplossingen zien om de stikstofuitstoot aan te pakken. Hun aanpak?: Zij voeren fors minder krachtvoer en kunstmest aan op hun bedrijven en realiseren toch vrijwel dezelfde productie als hun collega's. Dat alles met een prima inkomen en een betere verhouding tussen inspanning en resultaat. Hoe? Door beter boeren vakmanschap en meer zorg voor de bodem. Want het werkelijke probleem van het stikstofoverschot is een probleem van te veel stikstof input. Hier geldt de wet van de verminderde meeropbrengst: elke kilo extra leidt misschien wel tot enige productieverhoging, maar vooral tot veel meer verliezen naar het milieu. Daarnaast is er het klimaatvraagstuk: Stikstof wordt nu via kunstmestfabrieken uit de lucht gebonden en dat kost maar liefst 25% van onze Nederlandse aardgasproductie. Een ander deel van de stikstof is import en wordt via een brokkenmaker tot krachtvoer geperst. Echte kringlooplandbouw is ook: minder externe input van krachtvoer- en kunstmeststikstof. En hoewel dit voor veel boeren niet mee zal vallen, is het zeker niet onmogelijk. Sterker nog, de kringloopboeren laten zien dat er gewoon flink geld mee verdiend wordt.

Een rekenexercitie: We hebben in Nederland ongeveer 1 miljoen hectare grasland. Zonder gebruik van krachtvoer en kunstmest is het met goed vakmanschap mogelijk om daar 10 miljard liter melk van te maken. Tel daar nog de reststromen vanuit de voedingsmiddelen industrie bij op zoals bietenpulp en bierbostel, dan kunnen we zelfs zonder kunstmest en krachtvoer dicht in de buurt van ons huidige niveau van melkproductie (een kleine 14 miljard liter) komen. Een deel van dat grasland ligt op plekken waar weinig anders kan groeien, zoals in het veenweidegebied. Het ander deel van het grasland is nodig om akkerbouwland vruchtbaar te houden. Akkerbouw heeft baat bij grasland om organische stof en stikstof aan de bodem toe te voegen. Sterker nog: met gras-klover kan de stikstof gratis uit de lucht gebonden worden.

Kortom: het is tijd voor een beleid waarin het boerenverstand weer centraal wordt gezet in plaats van simpele 'oplossingen' als de halvering van de veestapel of alle vertrouwen te stellen in nog meer technologie om de heilige graal van de meest productieve melkveehouderij van de wereld te willen zijn. Een simpele beleidsmaatregel als de beperking aan invoer van externe stikstof (kunstmest en krachtvoer) die stapsgewijs kan worden ingevoerd om de sector de gelegenheid te geven zich aan te passen kan een grote bijdrage aan het door de PAS vastgelopen stikstofvraagstuk leveren. Een eenvoudige administratie via mineralenbalansen is voldoende om dat te kunnen controleren. Er wordt daarmee een beroep gedaan op het eigen boeren ondernemerschap. Er zijn inmiddels vele goed gedocumenteerde voorbeelden van bedrijven die dit al hebben gerealiseerd met behoud van een goed inkomen en met een grote mate van voldoening. De verstikkende, gedetailleerde regelgeving van end-of-pipe oplossingen kunnen we aan de wilgen hangen. En we bereiken en passant op eenvoudige wijze een aantal klimaatdoelen doordat een forse reductie van broeikasgassen wordt gerealiseerd. Tenslotte is het wel fair dat alle sectoren evenredig werken aan vermindering van de stikstofuitstoot. Want de landbouw investeert al sinds begin jaren 90 fors in het aanpakken van de stikstofproblematiek.

Auteur: Frank Verhoeven van adviesbureau Boerenverstand

Thema 9 REMINDER voor de overheid

De voordelen en waarden van grondgebonden melkveehouderij op een rij:

Economie: het klimaat, de vruchtbare grond en de aanwezigheid van veel water maakt Nederland uitermate geschikt voor een grondgebonden melkveehouderij.

Milieu: een gesloten kringloop van voer en mest zorgt ervoor dat mineralen (in voer en mest) worden benut waar ze ontstaan. Dit voorkomt tekorten op de ene en overschotten op de andere plaats. Tevens beperkt een gesloten kringloop het transport van mineralen over grote afstand.

Cultuurlandschap: kan alleen in stand worden gehouden met een grondgebonden melkveehouderij.

Agrarisch natuurbeheer: met name weidevogels zijn sterk afhankelijk van (de wijze van het gebruik van) het grasland. Daarnaast onderhouden veehouders landschapselementen zoals houtwallen.

Dierenwelzijn: in de wei hebben koeien meer mogelijkheden voor hun natuurlijke gedragingen dan in de stal (probleemloos liggen en lopen, gedrag synchroniseren, afstand van elkaar houden en ontwijken bij agressie). Een nadeel van weidegang is dat koeien bij regen of veel zon veelal niet kunnen schuilen.

Waterdiensten: grasland is geschikt voor waterdiensten. Zo kunnen graslanden relatief makkelijk water bergen tijdens of na extreme regenval en kunnen ze worden benut om water vast te houden ten behoeve van drogere perioden.

Imago en marketing: grondgebondenheid heeft een natuurlijke uitstraling. De koe is de ambassadeur van de melkveehouderij. Het positieve imago wordt gebruikt in de marketing van zuivelproducten.

Educatieve functie en transparantie: De grondgebonden melkveehouderij is goed zichtbaar en de productiewijze is transparant.

(Bron: CLM) 1

ACTUEEL

In het Klimaatakkoord (juni 2019) staat expliciet op pagina 121 GRONDGEBONDEN melkveehouderij beschreven vanwege de kringloopwerkwijze.

Wij noemen de **CO2 binding door grasland**, dat in Klimaatakkoord niet expliciet staat.

Via fotosynthese neemt gras CO₂ op uit de atmosfeer en bouwt dit in stengel, wortel of blad. Deze organische koolstof wordt geoogst, begraasd óf blijft achter als afgestorven blad, stoppel en wortels. De organische koolstof die de koeien krijgen, wordt voor 75 procent als energie gebruikt. Daarbij wordt CO₂ uitgedemd. De overige 25 procent komt via de mest op het land en in de bodem. De bodemorganismen breken dit af en een deel wordt vastgelegd als stabiele organische koolstof in de bodem. Een ton stabiele koolstof vastgelegd in de bodem is gelijk aan 3,7 ton CO₂ uit de lucht!!

1 <https://www.clm.nl/uploads/pagina-pdfs/Grondgebonden%20definitie%20voor%20melkveehouderij.pdf>

2 <https://edepot.wur.nl/448082>

Thema 10

To-Do-LIST voor het ministerie van LNV

*We moeten stoppen met het idee dat Nederland
de wereld kan of zou moeten willen voeden.
Een grondgebonden melkveehouderij hoort in ons cultuurlandschap
en produceert binnen de milieugrenzen.
Schaalvergroting en intensivering passen daar niet in.*

Hoogste tijd dat de overheid op de juiste koe gaat wedden, onze aanbevelingen zijn:

Meer-sporen-beleid als uitgangspunt, generiek beleid waar het kan als aard bedrijfstype geen rol speelt. Wet –en regelgeving tegen het licht houden met als ijkpunt grondgebonden melkveehouderij. Hoe verder af van deze referentie, hoe zwaarder regels (meer sporen). Beloningsinstrumentarium (vrijstellingen): hoe dichter bij het beleidsdoel 'grondgebonden kringloopbedrijf', hoe meer beloning de melkveehouder kan genereren.

Dit zijn extra prikkels voor melkveehouders om toe te werken naar extensief.

Het milieubeleid is gericht op intensieve bedrijven. Na het overschrijden van het fosfaatplafond werden generieke maatregelen genomen die grondgebonden bedrijven hard en onterecht raakten. Dit mag gewoon nooit meer gebeuren. Elk bedrijfstype is verantwoordelijk voor eigen kansen en effecten, daar moet regelgeving op worden afgestemd.

Kritisch de gevestigde sectorpartijen aanhoren, omdat zij de belangen van de meerderheid (intensieve-re-) vertegenwoordigen, maar verder weg staan van de stip op de horizon. Kritisch hun aanbevelingen, vaak gevoed door de agro-business, in ogenschouw nemen. Eufemismen ontmaskeren.

Financier duurzaam onderzoek. De landbouw zal op het gebied van kennisontwikkeling ook afhankelijk zijn van instituten. Het mag daarbij niet het geval zijn, dat alleen onderzoek naar maximale productie, efficiency en de intensieve sector wordt gefinancierd. De overheid moet haar onderzoeksbudget juist richten op duurzame landbouwtechnieken voor doorontwikkeling van de extensieve en natuur-inclusieve en biologische landbouw. Ook gebruik maken van verschillende instituten en niet elk jaar opnieuw alleen de WUR opnemen in de begroting, want agro-business bedrijven drukken een beslissende stempel op onderzoeksonderwerpen.

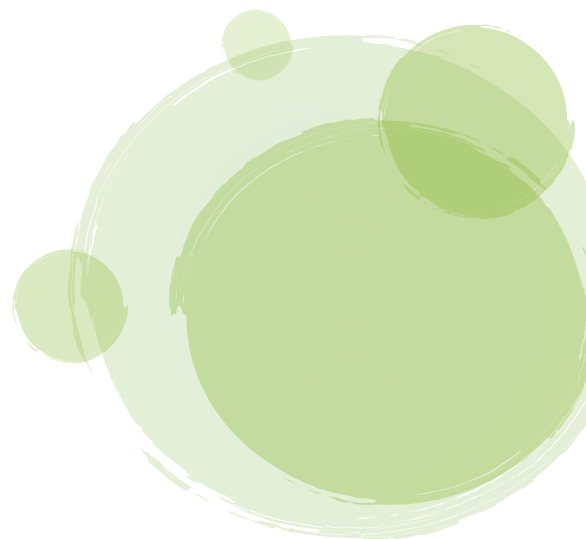
Langlopende pacht: de stijging in het percentage kortlopende pachtcontracten kan simpelweg tegen worden gegaan door nieuwe pachtregels. Door geliberaliseerde pacht strenger te maken of te vervangen door reguliere pacht, wordt het voor boeren interessanter om te investeren in goed bodemleven. De Rijksvastgoeddienst zou grondgebonden landbouw als doelstelling op kunnen nemen, in plaats van voor zoveel mogelijk winst te gaan. Bij de uitgifte van pachtgronden krijgen extensieve of biologische boeren voorrang.

A lot to do!

Dankzij een financiële bijdrage van de Triodos Foundation is het samenstellen en schrijven van het essay 'Hoogste tijd dat de overheid op de juiste koe gaat 'wedden' mogelijk gemaakt

Triodos Foundation

Geraadpleegde literatuur

Compendium voor de Leefomgeving (2016). *Land- en tuinbouw: ruimtelijke spreiding, grondgebruik en aantal bedrijven, 1980-2015*. Afkomstig van: www.clo.nl

De Boer, H. C., Dolman, M. A., Gerritsen, A. L., Kros, J., Sonneveld, M. P. W., Stuiver, M., ... & Bouma, J. (2012). *Effecten van kringlooplandbouw op ecosysteemdiensten en milieukwaliteit: een integrale analyse van People, Planet & Profit, effecten op gebiedsniveau, en de potentie voor zelfsturing, met de Noordlike Fryske Wâlden als inspirerend voorbeeld*. Afkomstig van: www.library.wur.nl

De Haes, H. U., Jansen, J. L. A., van der Weijden, W. J., & Smit, A. L. (2009). *Fosfaat-van te veel naar tekort. Beleidsnotitie van de Stuurgroep Technology Assessment van het Ministerie van LNV*. Afkomstig van: www.blauwvuur.nu

De Hoop, W. (2017). *Projectplan kennisoverdracht duurzame innovaties landbouw Zuid-Holland 2016 POP3*. Afkomstig van: www.precisiebemestingzuidholland.nl

De Lauwere, C., Bock, B., van Broekhuizen, R., Candel, J., Geerling-Eiff, F., de Koeijer, T., ... & Termeer, K. (2016). *Agrarische ondernemers over de mestwetgeving: beleving van het mestbeleid: draagvlak, knelpunten en oplossingen*. Afkomstig van: www.wur.nl

GfK & b-open (2017). *Resultaten Dossier Duurzaam 2017*. Afkomstig van: www.dossierduurzaam.nl

Hees, E. M., Otto, A. A. C., & Schans, F. C. van der (2009). *Van top-down naar bodem-up, review van kringlooplandbouw in de melkveehouderij*.

Holster, H. C., van Opheusden, M., Gerritsen, A. L., Kieft, H., Kros, H., Plomp, M., ... & Venekamp, A. (2014). *Kringlooplandbouw in Noord-Nederland: van marge naar mainstream*. Afkomstig van: www.library.wur.nl

Beschikking van de Europese Commissie van 19 december 2017 over invoering van het fosfaatstelsel met verhandelbare fosfaatrechten (*State Aid SA.46349 (2017/N) – The Netherlands Introduction of a system of tradable phosphate rights for dairy cattle*).

<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/grasvelden-werken-broeikasgas-weg-b1865991>

Schuurbiers, M (2018) *Op weg naar duurzame landbouw. Systeemanalyse*

<https://edepot.wur.nl/448082>

https://www.clm.nl/uploads/pagina_pdfs/Grondgebonden%20definitie%20voor%20melkveehouderij.pdf

CDM-advies 'bedrijfsspecifieke verantwoording fosfaatrechten' CDM 14-02-2019

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/03/30/aanbiedingbrief-amvb-grondgebonden-groei-melkveehouderij>

2019: [Handen uit de mouwen voor kringlooplandbouw Begroting ministerie van LNV 2020](#)